

Retrucar la castellanització

TONI CUCARELLA

Si cerquem el verb *retrucar* en el vast alcig de la nostra llengua nacional que és l'*Alcover-Moll* o *Diccionari català-valencià-balear*, veurem que *retrucar* és *replicar*. Tanmateix, haurem de matisar una mica tan rònega definició. *Retrucar* ve de *retruc*, i als qui coneixen el joc del truc o manilla no els cal cap explicació del mot *retruc*. Tanmateix, *retrucar* no vol dir exactament «replicar»; més aïnes vol dir «espetar». El mot *retruc* forma part del llenguatge oral valencià; diríem que sovint sense altra funció que servint a manera de contrasenya. Si un diu i l'altre retruca, és que són del mateix rodal; si voleu, de la mateixa tribu. Així existeixen retrucs diguem-ne clàssics, la majoria bastant grossers.

«—Mare, done'm diners!
 »—Diners? El burro en té tres!
 »—De veres?
 »—Com si menjares peres i les cagares senceres.»

Servesquen aquests dos exemples per a explicar el *retruc* i rematar la garba de l'aclariment previ.

Anem al cas, que se'ns fa de nit! Diuen dels valencians que som un poble que de tot fem broma i burlesca, que les desgràcies ens les prenem a xangla i que a tot hi posem un esguit d'humor. També diuen de nosaltres que som «muelles», és a dir, tous i sense espenta; si més no, així ens va qualificar aquell comte-duc d'Oliveres, allà pel segle XVII. De *desubstanciados*, ens va definir en aquell mateix segle, també, un paisà nostre, l'escriptor en castellà Gil Polo. La història, afortunadament, desmenteix amb bons exemples aquesta fama que ens han encolomat, als valencians, d'ésser uns éssers sense ésser. No en posaré exemples, però en trobareu a bastament quan grateu en qualsevol llibre d'història.

Els valencians, doncs, hem resistit l'embat de la castellanització, tot i que potser més abans que no pas ara. Si voleu, no hem resistit d'una manera

ordenada i conscient; tanmateix, la resistència ha existit, i d'això em dispose a donar-ne proves.

L'any 1865 una disposició reial espanyola prohibia la publicació d'obres teatrals íntegrament en català, obligant a incloure-hi el castellà. Per aquest motiu el teatre popular valencià de la segona meitat del segle XIX havia d'incorporar personatges que s'expressaven en la llengua de «*la España uniforme y puramente constitucional*», segons la definició d'un mapa vuitcentista ben aclaridor, en què els territoris de l'antiga Corona d'Aragó som denominats com a «*España incorporada o asimilada*». En aquelles obres de consum popular, els sainets —continadors dels antics col·loquis i raonaments—, calia, doncs, un castellanoparlant, el qual sovint era funcionari, espanyol ric o —ves per on— nou-ric valencià, i que, en mudar de classe social, canviava tot d'una de llengua com de camisa, per més que no sabera parlar-la i que, per tant, havia d'expressar-se en un castellà farcit d'«espartenyades», les quals provocaven fàcilment la riulla entre els espectadors indígenes. Hom pretenia, doncs, d'escarnir la defecció lingüística dels nous-rics valencians.

Més anterior a la disposició reial a què adés m'he referit és l'actitud castellanitzant de l'Església valenciana. El dietarista lleidatà Diego Carceller recriminava en els seus papers —i ho feia paradoxalment en castellà— que els predicadors valencians sermonejaven en llengua forastera l'antic regne, mentre que, quan pujaven al Principat, ho feien en el català que els era comú. Fins a les nostres generacions ha sobreviscut un «sussoït» (contalla de caire humorístic basada en fets verídics) que exemplificava les dificultats dels devots valencians per a pregar en la llengua oficial de l'Església al servei de l'Espanya imperial. El «sussoït» explica el cas d'una pobra beata que va haver d'aprendre les oracions en la nova llengua, una de les quals feia així: «*Bajó el Padre, bajó el Hijo, bajó el Espíritu Santo.*» De tot-

hom és coneguda la dificultat que ha tingut el catalanoparlant per a reproduir el so de la jota castellana, per la qual cosa hom haurà pogut imaginar-se com quedaria el prec en boca de la nostra compatriota: «*Bacó el Padre, bacó l'Hico, bacó l'Espíritu Santo.*» L'efecte final desbaratava la devota, prou consternada ja perquè l'obligaven a adreçar-se a Déu en llengua forastera, una llengua que, de més a més, tenia l'atreviment de tractar de porcs (bacons) tota la Santíssima Trinitat.

Si més no, al sud valencià, si algú es deixa la porta oberta en un lloc públic, no sentireu que li recriminen, com ara, «Tanqueu la porta!». Potser sentireu una reprovació interrogadora: «Eres de Madrid?» Si acabeu d'entrar en una casa o en un establiment públic i escolteu aquesta demanda, afanyeu-vos a tornar sobre les vostres petjades per tancar la porta que us deixàveu oberta de bat a bat. Hi ha dues versions sobre l'origen d'aquesta curiosa interpellació. D'una banda, la més «patriòtica», la qual s'argumenta sobre la històrica espoliació que els diferents i successius governs de Madrid han fet dels recursos naturals i econòmics dels valencians. L'animadversió contra la gent de la Meseta és, per altra banda, com és sabut, inveterada, i n'han sorgit sentències com «De ponent, ni vent ni gent», o el crit més bel·licós, proclamat encara per les nostres penúltimes generacions: «Castellans, a la gerra!» L'altra versió podríem qualificar-la més aviat de classe que no pas de patriòtica, malgrat que potser totes dues van de bracet. Els valencians, durant molt de temps, treballàrem de criats a les cases de la gent rica de Madrid, que al País Valencià tenia (encara hi té!) bones heretats i beneficiosos negocis. En el nostre català se'n diu «estar en amo» o «posar-se en amo», de l'ocupació de criats i majordoms. Era clar, doncs, que els amos eren tan senyorets que ni tancaven la porta, de la qual cosa s'encarregaven els criats. Els criats, valencians; els amos, de Madrid.

Però passem a l'afer dels retrucs. Els qui recriminaven en to burlesc el procés d'embastardiment del nostre català per la incorporació de castellanismes, o bé els qui menystenien els nostres adverbis «aleshores» o «llavors», substituïnt-los pel castellà *entonces*, retrucaven: «Mig ermut i quatre *onces!*» Més rotunds eren si sentien a dir *carinyo*. El retruc era –és encara!– demolidor: «*Carinyo* és nom de cabra.» I alguns encara hi afegeixen: «... i Leal és nom de gos!»

Més interessants d'aclarir són els retrucs que escarnien la incorporació, en el parlar familiar, de les formes castellanques *papà* i *mamá*, en detriment de les nostres genuïnes «papa» i «mama». N'hi ha dos, de retrucs, però a l'un i a l'altre els escau la mateixa explicació. Així, en sentir els forasters

papà i *mamá*, els valencians retrucàvem: «*Papà* i *mamá* i la panxa buida!»; o bé: «*Papà?* En el caixó hi ha rotlló o pa?» Totes dues exemplificaven, com succeïa amb alguns personatges neocastellanòfons dels sainets del segle XIX, el canvi d'idioma subsegüent al canvi de situació social. En castellà parlaven els nous-rics valencians i els senyorets espanyols; el poble pla valencià, fidel a la llengua pròpia, bescantava la transmutació lingüística, escarnint amb el retruc el desig de finejar d'alguns compatriotes, els quals, tot i ser d'extracció social popular, imitaven les classes adinerades (denominades «del puntet»), i esdevenien també deslleials a la llengua pròpia. ¿Com gosaven, doncs, de finejar en castellà si passaven més fam que el cèlebre Carpanta valencià, altrament

dit Garró? ¿Com gosaven, en el segon retruc, de finejar en castellà si a casa seua, casa de pobres però honrats, menjaven l'insuls rotllo, o pa de dacsca, en comptes del suculent pa blanc de les cases riques?

Potser, com raonava Joan Fuster, la lleialtat de molts valencians a la llengua pròpia era més per obligació que no per convenciment. Siga com siga, tampoc no cal que ens tirem terra als ulls ni pedres a la teulada. Mal que mal, doncs, alguna resistència històrica hem arribat a fer. Constatem-la, si més no. I alegrem-nos-en. Els valencians no hem estat, al capdavall, ni tan «muelles» ni tan *desubstanciados*; però tenim un humor peculiar, negre i càustic, com ara el d'aquest popular acudit: «–Xiquet, fes una gràcia al pare!– I el xiquet va i li trau un ull.»◆

Quaderns de la Revista de Girona

L'enciclopèdia popular de les comarques gironines

 Diputació de Girona

 Caixa de Girona

